
RITDÓMUR

Svavar Sigmundsson

Orð að sönnu

Jón G. Friðjónsson. 2014. *Orð að sönnu. Íslenskir málshættir og orðskviðir*. Reykjavík: Forlagið. (xxvii + 708 bls.) ISBN 978-9979-53-615-4

1 Inngangur

Jón G. Friðjónsson sendi frá sér þetta verk 2014 sem hann hafði unnið að í hartnær fjörutíu ár, ásamt öðrum störfum, m.a. við bækurnar *Merg málsins* (1993) og *Rætur málsins* (1997).

Fremst í ritinu gerir höfundur grein fyrir tilurð verksins. Fram kemur að hann vann að því að hluta til í vinnutíma sínum í Háskóla Íslands og hlaut einnig rannsóknarleyfi til að vinna við það. Síðan tekur við Inngangur á 17 síðum þar sem undirkaflar eru eftirfarandi: Afmörkun efnis, Fornir málshættir, Fornmálssöfn Finns Jónssonar og Hugos Gerings, Safn Peders Låles, Kvæðið *Orðskviðaklasi* og loks síðasti kaflinn sem er sá viðamesti, Málsháttasöfn frá síðari öldum, rúmar 10 síður. Auk þess eru leiðbeiningar um notkun bókarinnar og skýringar á framsetningu.

Það er í skemmstu máli að segja að þessir aðfarakaflar bókarinnar

eru skýrir og vel fram settir svo að notendur hennar ættu ekki að velkjast í vafa um hvernig hún er saman sett og hvernig þeir geta notað hana og notið sem best.

Titill bókarinnar, *Orð að sönnu*, merkir 'satt orð, sannyrði, sannleikur'. *Orð* er þarna í eintölu og titillinn merkir þá væntanlega „almenn sannindi eða reynsluspeki, fullyrðingar sem vísa til þess sem er satt og rétt samkvæmt reynslu“ eins og segir á bls. ix í bókinni, sbr. og umræðu höfundar um *fornt orð* (bls. x). En *orð að sönnu* getur þó allt eins merkt í mínum huga 'e-ð sem er vel orðað, hittir í mark' en þarf ekki endilega að vera meitlaður málsháttur eða orðskviður.

Bókin er mikið eljuverk og umfangsmesta safn íslenskra málshátta og orðskviða sem sett hefur verið saman. Fyrri söfn af þessu tagi hafa verið mun minni í sniðum. Þannig er safn íslenskra málshátta, sem Almenna bókafélagið gaf út 1986 (Bjarni Vilhjálmsson 1986), rúmlega hálfdrættlingur á við *Orð að sönnu* að blaðsíðutali og þar var sá galli á að skýringar vantaði við málshættina. Hér hefur verið rækilega bætt úr.

2 Skilgreiningar, tegundir málshátta og afmörkun efnis

Höfundur skilgreinir í inngangi hvað hann telur vera tækt í þessa bók, þ.e. hver afmörkun efnisins er. Þar eru efst á blaði málshættir sem höfundur skiptir í spakmæli eða sannmæli (1a), t.d. *Kapp er best með forsjá*, og eiginlega málshætti (1b), t.d. *Að ósi skal á stemma*. Þarna er sá skilsmunur að í þeim síðarnefnda er „fólgin líking eða samanburður, hann er oft myndrænn og jafnan tvíræður að merkingu, hefur annars vegar beina merkingu og hins vegar yfurfærða“ (bls. ix). Höfundur gerir viljandi ekki greinarmun á þessu tvennu í bókinni, lítur á það sem eina samstæða heild, og fylgir hann í því Finni Jónssyni (1920) og þeim útgefendum málshátta sem á eftir hafa komið. Það virðist vera skynsamleg nálgun. Einkenni hinna eiginlegu málshátta eru oft stuðlasetning, endarím og innrím en þessi sérkenni virðast ekki nægja til þess að greina algerlega á milli þeirra og spakmæla/sannmæla. Vafi kann að leika á því hvort málshátturinn *Um líða allar hátíðir*, sem Jón tekur sem dæmi um 1a, á heima þar. Líta má til innríms og stuðlasetningar í því dæmi og þá er hann í flokki 1b, sbr. *Afl fylgir aldri manns*.

Aðrir flokkar, sem fengið hafa inni í bókinni, eru orðskviðir, sem oft eru upprunnir í Biblíunni, t.d. *Dramb er falli næst*, og tilvitnuð orð, t.d. *Allt það er upphaf hefir það skal hafa niðurlag* (bls. x).

Höfundur vitnar í skilgreiningu á málsháttum sem Bjarni Vilhjálmsson setur fram í útgáfu þeirra Óskars Halldórssonar hjá Almenna bókafélaginu (1986) og Jón telur um margt ágæta, þ.e. að málshættir séu „stuttar og gagnorðar málsgreinar, mjög oft ein setning hver, sem menn bregða fyrir sig í daglegu tali eða rituðu máli, gjarnan sem skírskotun til almennt viðurkenndra sanninda um ýmis fyrirbæri mannlegs lífs“ (1986:vii).

Skilgreiningar á málsháttum hafa lengi verið viðfangsefni málvísindamanna og ýmissa annarra sem og aðgreining málshátta og annarra fastra orðasambanda, svo sem opinna orðtaka. Wolfgang Mieder er sá fræðimaður sem einna mest hefur fjallað um þau efni á síðari árum. Hann skilgreinir málshætti þannig í bók sinni *Proverbs. A Handbook* (2004):

Proverbs [are] concise traditional statements of apparent truths with currency among the folk. More elaborately stated, proverbs are short, generally known sentences of the folk that contain wisdom, truths, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed, and memorable form and that are handed down from generation to generation. (Mieder 2004:4)

En Mieder (2004) segir jafnframt: „It is my contention that not even the most complex definition will be able to identify all proverbs“ (2004:4).

Helgi Haraldsson, prófessor emeritus í rússnesku, hefur skrifað um þessi efni (2014) og nefnir sem dæmi frjálsa notkun málsháttar í textum. Dæmið er *Margur leitar langt yfir skammt* þar sem 14 dæmi fundust við leit með Google að málshættinum í ofangreindu formi meðan orðasambandið *langt yfir skammt* fannst í 61.000 dæmum. Helgi dregur eftirfarandi ályktun af rannsókn sinni:

Vårt materiale gir klare eksempler på det faktum at det ikke fins noen absolutt grense mellom åpne idiomer og ordspråk, herunder bevingede ord, det vil si at grensene mellom disse to kategoriene er flytende. Mange ordspråk med figurativ semantikk kan oppløses og deres kjerne anvendes som idiomer i fri bruk. Idiomer kan på sin side i mange tilfeller „generaliseres“ for å fungere som ordspråk ved hjelp av visse leksikalske midler (*mange, ingen, ofte, aldri* og liknande) eller grammatiske ditto (bruk av imperativ) ... (Helgi Haraldsson 2014:84)

Við samanburð á *Merg málsins* (1993) og *Orði að sönnu* kemur í ljós að sum sömu orðasamböndin eru í báðum bókum. Í formála *Mergs málsins* segir m.a.: „Ýmis föst orðasambönd eru hins vegar ekki tekin með í þessu verki, t.d. hvorki *málshættir* né *auknar sagnir*“ (1993:vii). Dæmi um orðasambönd sem fyrir koma í báðum bókum:

- (1) *Dagur kemur eftir þennan dag* (Orð, bls. 81)
það kemur dagur eftir þennan dag (Mergur, bls. 97–98)
- (2) *Koma dagar, koma ráð* (Orð, bls. 83)
(þá) koma dagar, (þá) koma ráð (Mergur, bls. 98)
- (3) *Lengi bylur á láka* (Orð, bls. 342)
lengi bylur á láka (Mergur, bls. 386), nefnt orðatiltæki
- (4) *Hægt er að þreyja þorrann og góuna* (Orð, bls. 663)
þreyja þorrann og góuna (Mergur, bls. 726), vitnað er til „orðatiltækisins“ *Hægt er að þreyja þorrann og góuna*

Orðasambandið *ekki koma allir dagar í einum böggli* er í *Merg málsins* (1993:96), og nefnt þar orðatiltæki, en það er ekki í *Orði að sönnu* þó að það hafi öll einkenni málsháttar.

Afmörkun efnisins milli þessara tveggja rita er því ekki að öllu leyti skýr. En höfundur gerir rétt í því að taka með í *Orð að sönnu* meira en minna af þessum fastmótuðu orðasamböndum sem um ræðir.

Höfundur gerir sérstaka grein fyrir fornum málsháttum sem hann þekkir orðið vel eftir að hafa lesið öll fornrit í þessu skyni. Þar er virkilega um auðugan garð að gresja, auk þess sem Biblían hefur verið drjúg uppspretta, og tekur höfundur fram að hann hafi tekið meira en minna af efni úr henni.

Í inngangi bókarinnar er ekki fjallað sérstaklega um það form málshátta sem nefnt er *wellerisms* á ensku. Bjarni Vilhjálmsson segir um þetta form í Íslenskum málsháttum:

Þeir eru stundum lagðir einhverjum í munn, og er þá oft bætt aftan við málsháttinn orðum eins og „sagði karlinn“, „sagði kerlingin“, „sagði refurinn“ [...] Sumt af slíku er þó fremur máltæki, sem hæpið er að flokka undir málshætti. (Bjarni Vilhjálmsson 1986:xii)

Höfundur hefur tekið fjölda af slíkum málsháttum með í safnið en tiltekur ekki sérstakt heiti á þessari gerð. Sem dæmi má nefna: *Vér eplín með, sögðu hrossataðsköggglarnir* (bls. 121), *Hér skal (mun) eldur af verða, sagði refurinn og skeit á ísinn* (bls. 116) og *Mitt var það en ekki þitt, kvað bófi, greip annars pening af gólfi* (bls. 61). Þessir málshættir eru tvíliðaðir, tilsvor og lýsing á aðstæðum þess sem það er eignað, og í þeim verður oft skopleg andstæða milli tilsvors og aðstæðna (sbr. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði* 1983:177).

3 Einstakar skýringar

Eins og áður sagði er það mikill kostur við *Orð að sönnu* að skýringar fylgja málsháttunum. Sjálfsagt má deila um einstakar skýringar og skulu nefnd nokkur dæmi þess að skýra mætti á annan veg en höfundur gerir eða skýringar mættu vera fyllri.

Mælti Amlóði eitt orð af viti og ekki af viti

Höfundur segir að ekki sé fullljóst hvað liggi að baki málshættinum, sbr. þó umfjöllun Bjarna Einarssonar um Amlóðaminnið í *Munnmæla-sögum 17. aldar* (1955:cxxxv). Skýringuna á uppruna málsháttarins hefði höfundur t.d. getað fengið úr ágripi Oddaannála af sögu Saxa málsþaka þar sem sagt er frá Amlóða og þannig tekið til orða: „Enn þa kongur spurdest wmm manninn svarade Amlode af wite og ei af wite“ (*Oddaannálar og Oddaverjaannáll* 2003:19).

Ekki er autt þar hnoðrinn húkir (undir auður lo.)

Skýringin 'þar er ekki autt rúm sem lítill lufsast; aumur er betri en enginn' gefur ekki alveg rétta mynd af merkingunni. Orðin *húka* og *lufsast* verða seint talin samheiti, *lufsast* merkir m.a. 'ganga slyttislega' en *húka* er 'að sitja álútur'.

Þegir barnið á meðan það borðar skötufótinn

Skýring höfundar er 'meðan barnið sýgur pelann er það rólegt'. Spurningin er hvort skýringin er heppileg. Nær hefði verið að hafa hana í átt að því sem *Íslensk orðabók* segir: „sagt þegar ætla má að e-r sé ánægður í bili“ (2005:1373). Þetta er dæmi um að stundum má fá betri skýringar í *Íslenskri orðabók* en hjá höfundi og svo virðist sem hann hafi ekki ráðfært sig svo mjög við þá orðabók en treyst oft betur á eigin skilgreiningar.

Binda skal fjandann, bjarga óverðugum

(Bls. 51.) Skýring höfundar er m.a. 'koma skal böndum á gamla bakarann/hið illa, bjarga þeim sem á það ekki skilið'. Mér er ógerningur að finna annars staðar minnst á „gamla bakarann“ í þessari merkingu, sbr. og skýringu höfundar á málshættinum *Illt er fleira en fjandinn sjálfur* (bls. 151).

Bónasekkinn er bágtr að fylla

Höfundur segir sem skýringu 'erfitt er að tæma bænarefnin'. Spurningin er hvort ekki væri réttara að skilja *bón* hér sem 'kvabb eða beiðni' frekar en 'bæn'.

Sjaldan deyja búrkona (búkonur) fyrir búrdyrum

Höfundur segir í skýringu að *búrkona* merki 'hagsýn búkona'. *Búrkona* merkir í raun 'kona sem skammtar mat' en *búkona* er í sjálfu sér 'hagsýn kona'.

Bráður er bögmíður

Skýring höfundar er 'bráðlátur (óþolinmóður) er vísnasmíður; vísa er fljótgerð'. Merkingin ætti að mínu mati fremur að vera 'hraðkvæður er vísnasmíður; léleg vísa er fljótgerð', sbr. *bögumæli*, þó að vissulega geti *baga* þýtt almennt 'vísa'.

Af rímu erindi er hægt að hvílast

Höfundur segir að hér sé um orðaleik að ræða, þ.e. að orðmyndin *rímu* geti vísað til no. (kv. ef.) eða lo. (hk. et. þgf.) 'rímilegur' (bls. 122–123). Lo. *rímur* hefur ekki fundist í orðabókum eða *Ritmálssafni* svo að það byggist líklega á tilgátu að orðið sé eða hafi verið til.

Víða slettir flórkýrin halanum

'hnýsinn lætur sig margt varða'

Höfundur bætir við óbeinni merkingu sem vísi til manns sem skiptir sér af því sem honum kemur ekki við (bls. 156). Mér virðist merkingin frekar vera 'sá sem ber illmælgis út um allt, talar illa um menn víða', ekki nauðsynlega að hnýsni og afskiptasemi sé aðalatriðið.

Ekki gjöri eg skör mína eftir skarntíkunum

'ekki sníð ég skör mína (hár mitt) eftir skordýrunum; ekki smíða ég fótiskör mína með tilliti til skordýra; ekki tek ég mið af hinu fánýta'

Þetta er ekki sannfærandi skýring en málshátturinn er reyndar engan veginn ljós. Vísunin í skordýr er ekki augljós þó að *skarntík* hafi verið notað um einhvers konar skordýr, skv. orðabók Blöndals (1920–1924:715). Líklegra er að átt sé við vafasamar kvenpersónur, sbr. orðabókina *Nucleus latinitatis* (Kleyfsa) þar sem fyrir kemur m.a. orðið *skarnshóra* (1994:201).

Bæði eru skærin góð

Höfundur skýrir ‘hvor tveggja skærin eru ágæt; það ræðst af tilviljun (er ekki úthugsað)’ (bls. 521). Í bókinni er þó ekki málshátturinn *Bæði eru skæðin góð* sem algengur er og *Íslensk orðabók* segir að sé sagt (í háði) um eitthvað tvennt miður gott en gefur líka afbrigðið *Bæði eru skærin góð* í sömu merkingu (2005:1370).

Siðgóður skyldi sjáandinn vera

‘prestur verður að vera siðavandur/siðsamur’

(Bls. 502.) Höfundur fullyrðir að *sjáandi* merki hér ‘prestur’. *Sjáandi* merkir yfirleitt ‘spámaður’ eða ‘skyggn maður’ og er óþarft að gera ráð fyrir öðru í málshættinum.

Sjaldan er fress í feigs rúmi

(Bls. 164.) Höfundur vitnar í *GJ* 308 (þ.e. safn Guðmundar Jónssonar) en málshátturinn er án skýringar höfundar á uppruna. Í *Íslenskum þjóðháttum* sr. Jónasar Jónassonar frá Hrafnagili er þessa getið: „Ef köttur fæst ekki til að sofa í rúmi veiks manns, er það áreiðanlegt feigðarmerki [...]“ (1945:299) og er vitnað þar til þjóðsagnasafns Jóns Árnasonar. Sr. Jónas segir neðanmáls að ýmis atriði, sem hann nefnir þar, séu almenn sögn enn í dag. Ummæli sr. Jónasar kunna þó að byggja á málshættinum þó að hann geti hans ekki.

Í sumum tilvikum hefði mátt auka skýringar við málshættina. Þannig er um málsháttinn *Morgunstund gefur gull í mund* (bls. 399) þar sem að baki liggur latínan: *Aurora habet aurum in ore* ‘Áróra (gyðja morgunroðans) hefur gull í munni’. Dönsk mynd málsháttarins er *Morgenstund har guld i mund*. Jón tilfærir reyndar ekki elstu skráðu gerðina í íslensku: „MORGUN-Stund hefur Gull í Mund / seigium vier i almennu Maaltæke.“ Hún er í riti eftir Stein Jónsson biskup (1719). Íslenska gerðin er því misskilin dönsk mynd málsháttarins.

4 Yfirfærðar merkingar

Yfirleitt eru skýringarnar fullnægjandi en þó finnast allmörg dæmi þar sem yfirfærða merkingu hefði mátt tilgreina. Skulu nefnd nokkur dæmi þess.

Droparnir gjöra heilt flóð um síðir

‘litlir lækir mynda stórar ár’

(Bls. 98.) Hér hefði höfundur mátt bæta við óbeinni merkingu, ‘margt smátt gerir eitt stórt’, sbr. *Smáir dropar gjöra stóra vætu* (bls. 99).

Fleiri fuglar fljúga sér að mat en haukar einir

‘fleiri fuglar en haukar einir bera sig eftir bráð’

(Bls. 170.) Hér finnst mér vanta að gera grein fyrir yfirfærðri merkingu en hafa má í huga málsháttinn *Ekki eru allir fuglar haukar* sem höfundur segir merkja m.a. ‘unnt er að sætta sig við hið næstbesta’ (bls. 169). Merking fyrra málsháttarins gæti því verið ‘fleiri bera sig eftir björginni en þeir sem bestir eru’ eða þess háttar.

Þú kennir ekki sel að synda eða fugli að fljúga

‘ekki er gerlegt að kenna sel eða fugli það sem þeim er meðfætt’

(Bls. 494.) Óbein merking er ekki tekin fram en málshátturinn er væntanlega sagður þegar um er að ræða eitthvað sem manni er eðlislægt eða hann/hún kann vel.

Illt er áls haldið

Skýring höfundar er ‘áll er sleipur; afsleppt er áls haldið; torvelt/illt er að halda álnum’ (bls. 27). Óbein merking gæti verið ‘illt er að ná taki á / eiga við þann sleipa (t.d. í viðskiptum)’.

Margt er baðstofu hjalið

Höfundur skýrir ‘margt ber á góma í baðstofum’ (bls. 35). Mér finnst vanta yfirfærða merkingu, s.s. ‘margt er skrafað þar sem fólk kemur saman (hversdagslega)’.

Von er það þó vindur feyki visnu blaði

‘engin furða er þótt vindur feyki feysknu blaði’

(Bls. 55.) Ekki er gerð tilraun til að gefa yfirfærða merkingu, sbr. *Falls*

er von aflað fornu tré, með tilvísun til elli og hrumleika manneskjunnar eða annars sem á fallanda fæti væri.

Það finnst í hlákunni sem falið er í snjónum

‘það sem falið var í snjónum finnst í þíðunni/þegar hann bráðnar’

(Bls. 148, undir *finnast*.) Hér væri hægt að hugsa sér yfirfærða merkingu, t.d. um að upp komist svik um síðir eða að ekki sé öll von úti um að finna eitthvað sem týnt er. Það kemur í ljós að undir *hláka* (bls. 252) er málshátturinn í þessari mynd: Það kemur upp í hlákunni sem maður felur í snjónum og þá með viðbótarskýringu ‘hið sanna kemur upp um síðir’.

Lengi er að fjúka til sátunnar

‘lengi þarf að fjúka svo að úr verði heysáta’

(Bls. 490.) Yfirfærð merking er vel sennileg, um það sem seinlegt er eða gengur hægt.

Seg mér að sunnan, ég er nýkominn að norðan

‘segðu mér fréttir af Suðurlandi, ég var að koma að norðan’

(Bls. 491.) *Íslensk orðabók* gefur merkingu málsháttarins *segðu mér að sunnan* „ég trúí þessu lítt“ (2005:1518) og hefði þessi óbeina merking mátt koma fram í *Orði að sönnu*.

Skylt er skeggið hökunni

‘skegg er náíð höku; náíð er nef augum’

(Bls. 511.) Segja má að merkingin sé gefin yfirfærð með því að tilgreina merkingarskyldan málshátt, *Náið er nef augum*, en hér hefði mátt fara að dæmi *Íslenskrar orðabókar* og bæta við: „e-ð er nátengt eða líkt öðru“ (2005:1366).

Hver skelfiskinn vill éta, hlýtur skelina að brjóta

‘sá sem vill nýta skelfiskinn verður að brjóta skelina’

(Bls. 512.) Hér hefði mátt auka skýringuna með því að tilgreina óbeina merkingu, ‘hafa verður fyrir hlutunum’, ‘ekki er allt auðfengið’ eða þess háttar.

Smekkurinn sá, sem kemst í ker, keiminn lengi eftir ber

‘komist óbragð í kerald eimir lengi af því’

(Bls. 525.) Óbein merking er líklegast sú að ‘fyrstu áhrif, sem einhver verður fyrir, vara lengi’.

Lengi bylur á láka

‘hákarlinn þolir mikið’

(Bls. 342.) Í *Íslenskri orðabók* er skýringin „e-r þolir lengi við“ (2005:874) og hefði notandi bókarinnar gagn af þeirri skýringu.

5 Rauntexti eða málsháttur

Í *Orði að sönnu* eru dæmi sem verður að telja vafasamt að séu málshættir þar sem aðeins er um lýsingu verknaðar að ræða eða rauntexta laga.

Dæmi um þetta er *A fitjum skal fugla merkja* ‘fugla skal merkja á fæti’ (bls. 149) sem er úr *Jónsbók*. Þetta er ekki málsháttur frekar en ýmis lagafyrirmæli í nútímanum og er ekki sambærilegt t.d. við málsháttinn *Af máli má manninn merkja* (bls. 386).

Annað dæmi af þessu tagi er t.d. *Hver á við sinn sala ef sölum fer* (bls. 481) sem gildir um kaup eða viðskipti þar sem seljandi ber ábyrgð gagnvart kaupanda.

Sama er að segja um *Enginn er sekur fyrr en sekt er sönnuð* (bls. 493). Þessi setning er til í ýmsum gerðum en á rætur að rekja til rómversks réttar og er órjúfanlega tengd íslensku réttarfari.

Þá er einnig að nefna *Grunn verða svöðusár* ‘flakandi sár eru (oft) grunn’ (bls. 489, undir *sár*). Höfundur tekur fram að merkingin sé bein í textanum og því sannmæli á ferð.

Spurningin er hvort orð af þessu tagi eru málshættir. Önnur málsháttasöfn virðast ekki hafa litið svo á. Svipað er að segja um orðasamböndin *Eitthvað verður undan að láta* (bls. 344) og *Ekki er leiðum að líkjast* (bls. 346). Að formi til líkjast þau málsháttum en tæplega að merkingu.

Ef farin væri sú leið sem höfundur velur í þessum tilvikum mætti eins líta á ýmislegt fast orðalag í nútímamáli sem málshætti. Má í því sambandi taka sem dæmi orðin *Vald spillir og alræðisvald gjörspillir* sem ekki er að finna í bókinni. Þetta er tilvitnun í John Acton lávarð (1834–1902) og er til í ýmsum afbrigðum í íslensku (sjá *timarit.is*).

6 Um flettuval, millivísanir og afbrigði

Um val á flettum er það að segja að yfirleitt virðist valið aðalorð í málshætti. Í wellerismum er mælandinn ekki valinn sem aðalorð, t.d. í *Öll erum vér brotleg, kvað abbadís, hún hafði brók ábóta undir höfði* (bls. 69) þar sem orðið *brotlegur* er fletta. Ekki er tilvísun frá orðinu *abbadís* eins og gert er í *Íslenzkum málsháttum*. Hins vegar er málshátturinn *Vér eplin með, sögðu hrossataðsköggglarnir* (bls. 121). Þar er *epli* fletta en *hrossataðsköggull* er einnig fletta (bls. 263) með tilvísun í *epli*. Í málshættinum *Brák er að bera í bakkafullan lækinn* (bls. 65) er tilvísun frá *læk* til *brákar*. Ekki er millivísun frá orðinu *brandur* til málsháttarins *Bráður er sá er á bröndum skal síns of freista frama* (bls. 65) sem er undir flettunni *bráður* lo.

Undir hverri flettu er málsháttum raðað eftir stafrófsröð og gerir það greiðan aðgang að þeim.

Flettur bókarinnar eru yfirleitt í samræmi við venjur málsins. Undantekningar eru þó: *Fjöld er það er fira tregar* ‘margt er það sem mæðir menn’ (bls. 148). Fletta þessa málsháttar er *firi* kk. Mér vitanlega er eintala þessa orðs ekki til staðfest, aðeins ft. *firar*. Nefnifallsmynd þess í eintölu gæti allt eins verið **fir*.

Höfundur lætur nægja að tilgreina kyn orðs með flettu en tilfærir ekki fleirtölu orða sem standa sem slík. Það kann að vera lítilsvert atriði en vísur þó frá venju í orðabókum.

Ýmis afbrigði eru af málsháttunum í bókinni og verður seint öllu til haga haldið. Dæmi um þetta er málshátturinn *Aftur gengur/hverfur/rennur lygi þá sönnu mætir* (bls. 370). Af tilviljun rak á fjörur þess sem þetta ritar afbrigðið *Afturrekst lygi er sönnu mætir*, í texta eftir Boga Th. Melsteð (Jón P. Þór 2015:77).

Skammstafanir heimilda eru ótalmargar í bókinni eins og gefur að skilja. Þær er auðvelt að finna í heimildaskrá á 20 blaðsíðum í lok bókar, m.a. skammstafanir mannanafna. Þar er m.a. „ÁSigg“ (bls. 708), sem er skammstöfun fyrir Áslaugu Siggeirsdóttur, en hún er skammstöfuð „ÁslSigg“ á bls. 19.

7 Lokaorð

Þegar á heildina er litið er *Orð að sönnu* feikigagnlegt verk og unnið af mikilli elju og vöndugleik. Það er að mörgu leyti frumverk þar sem eru skýringar á málsháttunum og er eðlilegt að þar megi eitthvað bæta um. Skilningur á þeim mun líka breytast að einhverju leyti frá kynslóð til

kynslóðar. Síðari tímar munu leiða í ljós hvað af þessu staðlaða orðalagi lifir en nú höfum við a.m.k. á einum stað meginsafn þess sem Íslendingar hafa látið sér um munn fara af þessu tagi í gegnum aldirnar.

Heimildir

- Bjarni Einarsson. 1955. *Munnmælasögur 17. aldar*. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Íslensk rit síðari alda 6. Reykjavík: Hið íslenska fræðafélag.
- Bjarni Vilhjálmsson. 1986. *Íslenzkir málshættir*. Bjarni Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson tóku saman. 2. útg. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Finnur Jónsson. 1920. *Íslenskt málsháttasafn*. Gefið út af hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn. Kaupmannahöfn: Prentsmiðja Gyldendals.
- Helgi Haraldsson. 2014. Ordspråk, andre idiomer og bevingede ord. Ordspråkskategorienes flytende grenser. Í: Bengt af Klintberg og Lars-Erik Edlund (ritstj.). *Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011*, bls. 79–85. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 130. Uppsala.
- Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. 1983. Jakob Benediktsson (ritstj.). Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Mál og menning.
- Íslensk orðabók*. 2005. (Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt (2002), 3. prentun 2005.) Ritstj. Mördur Árnason. Reykjavík: Edda.
- Jón G. Friðjónsson. 1993. *Íslensk orðatiltæki. Mergur málsins. Uppruni, saga og notkun*. Ólafur Pétursson teiknaði myndir. Reykjavík: Örn og Örlygur.
- Jón G. Friðjónsson. 1997. *Rætur málsins*. Freydís Kristjánsdóttir teiknaði myndir. Reykjavík: Íslenska bókaútgáfan.
- Jón Þ. Þór. 2015. *Bogi Th. Melsteð. Ævisaga hugsjónamanns*. Hafnarfjörður: Urður bókafélag og Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn.
- Jónas Jónasson frá Hrafnagili. 1945. *Íslenzkir þjóðhættir*. 2. útg. Reykjavík.
- Mieder, Wolfgang. 2004. *Proverbs. A Handbook*. Westport Connecticut / London: Greenwood Press.
- Nucleus latinitatis*. 1994. Ný útgáfa. Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon sáu um útgáfuna. Orðfræðirit fyrir alda III. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Oddaannálar og Oddaverjaannáll*. 2003. Eiríkur Þormóðsson og Guðrún Ása Grímsdóttir bjuggu til prentunar. Rit 59. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Ritmálssafn*. www.arnastofnun.is/page/gagnasofn_ritmalssafn
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík.
- Steinn Jónsson. 1719. *Dægrastytting Edur Christelegar Umþeinkingar Af Tiim-anum Og Hanns Haattalage*. Hólar.
timarit.is